

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет іноземної філології
Кафедра англійської мови та методики її викладання

ФОРМУВАННЯ КРОС-КУЛЬТУРНОЇ ГРАМОТНОСТІ УЧНІВ
ГІМНАЗІЇ

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконав: студент 4 курсу 09-451 групи
Спеціальності 014.02 Середня освіта
(Мова і література англійська)
Спеціалізація: турецька мова
Освітньо-професійна програма «Середня
освіта (Мова і література англійська)»
Данієлов Олександр Онікович

Керівник кандидат філологічних наук,
доцент Лебедєва Аеліта Володимирівна
Рецензент кандидат філологічних наук, доцент
доцент Просяннікова Яна Миколаївна

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Соціально-педагогічні основи формування крос-культурної грамотності школярів	7
1.1. Крос-культурна грамотність як індикатор міжнаціонального взаєморозуміння.....	7
1.2. Критерії сформованості крос-культурної компетентності школярів.....	17
1.3. Теоретичні основи дослідження позакласної роботи з іноземної мови.....	24
РОЗДІЛ 2. Процес формування крос-культурної грамотності учнів гімназії	31
2.1. Навчання іноземній мові як засіб формування крос-культурної грамотності.....	31
2.2. Формування крос-культурної грамотності учнів гімназії на уроках англійської мови та під час проведення позакласних заходів.....	48
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	61

ВСТУП

У період інтеграції України у світове співтовариство, а також посилення впливу глобальних проблем сучасного світу перед педагогічною наукою і практикою гостро постає проблема виховання глобально орієнтованої особистості вже на етапі шкільної освіти. Однією зі складових цієї характеристики особистості є крос-культурна грамотність.

Змістом даного компонента є виховання інтересу і поваги до культур різних народів, внаслідок чого проявляється не тільки відкритість іншим культурам, уміння вести «діалог культур», але також формується національна самосвідомість. Таким чином забезпечується відповідність міжнародним стандартам освіти як гаранта цивілізованого розвитку нації в умовах сучасної ситуації.

Розгляд даних питань і пошук шляхів їх вирішення знаходяться в сферах різних наук: філософії, педагогіки, психології, соціології, етнопсихології. Питання формування крос-культурної грамотності переплітається з лінгвокраїнознавством, що сприяє ефективному спілкуванню з носіями іншої культури (Г. Верещагін, М. Костомаров).

Проблема виховання глобально-орієнтованої особистості як наукова проблема пов'язана з концепцією глобальної освіти, що розглядається в роботах зарубіжних філософів і педагогів (Л. Андерсон, М. Гійом, У. Кніп, А. Купер, С. Леймі, Я. Такер та ін.).

На необхідність зв'язку освіти з глобальними процесами вказувалося також у працях учених-мислителів у ХХ столітті (В. Белінський, Н. Бердяєв, К. Вентцель, В. Вернадський, П. Лесгафт, В. Соловйов, В. Сорока-Росинський, К. Ціолковський та ін.).

Різні аспекти формування крос-культурної грамотності, рівні її формування, необхідні для цього якості особистості, і обґрунтування необхідності даного процесу в школі розглядаються в роботах сучасних

дослідників. Зв'язок ідей глобальної освіти з процесами гуманізації освіти XXI століття простежується в роботах О. Бурак, О. Дем'яненко, О. Пальчикової, А. Солодкої, О. Сороки, Ю. Шайгородського та ін.

Особлива роль відводиться позакласній роботі в гімназії. Позакласна робота як структурний компонент усієї системи освіти має неоціненне значення для розвитку і виховання особистості школяра. Позакласна робота з англійської мови в 5–9 класах класах гімназії тісно пов'язана з культурою країни і розглядається як процес соціальної інтеграції особистості в іншу культуру, як процес міжкультурного виховання майбутнього громадянина. Таким чином, увесь процес позакласної роботи з англійської мови має бути спрямований на формування крос-культурної грамотності.

На сучасному етапі розглядаються загальні ідеї глобальної освіти, різні підходи до вирішення пов'язаних з ними питань, зокрема, адаптації та широкої реалізації даної концепції в українській гімназії. Однак процес формування крос-культурної грамотності як компонента глобально-орієнтованої особистості вимагає більш детального і ретельного опрацювання, що зумовлює **актуальність дослідження**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційну роботу виконано згідно з планом науково-дослідної роботи кафедри англійської мови та методики її викладання «Лінгвокогнітивні, комунікативні та прагматичні аспекти дослідження тексту» (державний реєстраційний номер 0117U006792).

Мета дослідження – розробити систему вправ і завдань, спрямованих на формування крос-культурної грамотності учнів гімназії.

Завдання дослідження:

- охарактеризувати крос-культурну грамотність як індикатор міжнаціонального взаєморозуміння;
- вивчити теоретичні аспекти дослідження позакласної роботи з іноземної мови;

- дослідити процес навчання іноземній мові як засіб формування крос-культурної грамотності;

- розробити систему вправ і завдань, спрямованих на формування крос-культурної грамотності учнів гімназії.

Об'єкт дослідження – формування крос-культурної грамотності учнів гімназії.

Предмет дослідження – система вправ і завдань для позакласних заходів з англійської мови, спрямованих на формування крос-культурної грамотності учнів гімназії.

Методи дослідження. У роботі використано комплекс науково-дослідних методів: теоретичний аналіз наукових робіт з проблемної тематики, в яких розглядаються питання, пов'язані з формуванням крос-культурної грамотності та проведенням позакласних заходів з англійської мови, аналіз наукового досвіду організації позакласної роботи з англійської мови як засобу формування особистості, а також емпіричні методи (спостереження).

Практична значимість дослідження полягає в тому, що запропоновані в ньому вправи і завдання для позакласної роботи, що сприяють вихованню глобально-орієнтованої особистості, формуванню крос-культурної грамотності школярів, можуть використовуватися студентами-практикантами при проведенні уроків і позакласних заходів з англійської мови в гімназії.

РОЗДІЛ 1

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КРОС-КУЛЬТУРНОЇ ГРАМОТНОСТІ ШКОЛЯРІВ

1.1. Крос-культурна грамотність як індикатор міжнаціонального взаєморозуміння

Одним з основних завдань сучасної освіти є підготовка висококваліфікованих фахівців, здатних до професійного росту та професійної мобільності. Випускники шкіл – це майбутня основа прогресу суспільства. Модернізація української системи освіти при підготовці майбутніх випускників гімназій і ліцеїв націлена на проблему якості освіти, вдосконалення технології викладання дисциплін, оптимізацію змісту освітнього процесу на всіх етапах підготовки. Суспільству на новітньому етапі його розвитку потрібні освічені люди, які можуть самостійно приймати рішення в ситуації вибору, здатні до співпраці, які відрізняються мобільністю, динамізмом, конструктивністю, готові до міжкультурної взаємодії, мають почуття відповідальності за долю країни, за її соціально-економічне процвітання [19].

Для того щоб модернізація не перетворювалася в малоефективну кампанію, вона, безумовно, повинна відповідати вимогам комплексності та системності. Міжнаціональні питання посідають провідне місце. Навчання в школі пов'язано з інтенсивним розвитком в учнів загальнолюдських цінностей, формуванням світоглядних позицій і переконань. Тому одним із першочергових завдань школи стає вирішення проблеми формування у школярів крос-культурної грамотності, що є основою міжнаціонального спілкування і взаєморозуміння. Період навчання є найбільш сприятливим для

формування компетентної особистості, готової успішно вирішувати різні питання в сфері міжнаціональної взаємодії.

Отже, проблема формування крос-культурної грамотності учнів є важливою соціально-педагогічною проблемою. Її вирішення пов'язано з нагальними питаннями суспільства і освіти. У сучасних умовах затребувана людина – це особистість, яка здатна мислити глобально, розуміти себе та інших, розуміти культуру не тільки свого народу, а й інших народів, культуру людства в цілому. Дана проблема диктує необхідність формування у школярів толерантності, рівного позитивного ставлення до рідної культури та культури інших народів, до суб'єктів різних культур на основі розуміння і прийняття цінностей цих культур, їх традицій [16].

Крос-культурна грамотність являє собою складне системне утворення, що включає в себе знання, розуміння, повагу мови, традицій, звичаїв і національної психології того чи іншого етносу або народу. Культурологічний аспект освітнього процесу передбачає формування в учнів розуміння, поваги культурної ідентичності інших народів, толерантності до представників інших національностей.

Своєю метою етнокультурна спрямованість має виховання, розвиток, формування культури міжнаціональної взаємодії, яка включає в себе готовність молодих людей і вміння спілкуватися з людьми іншої національності; дружелюбність, здатність підростаючого покоління знати і враховувати в спілкуванні їх національну специфіку і проявляти гнучкість, делікатність, толерантність у будь-яких ситуаціях, особливо в конфліктних [7, с. 105].

Крос-культурна грамотність сприяє повноцінній міжнаціональній взаємодії, вона включає в себе знання правил етикету, уміння адекватно реагувати на національний стиль, манери, жести й інші невербальні засоби спілкування. Етноневербальна культура є складовою крос-культурної грамотності.

Процес глобалізації суспільного розвитку вимагає від людини розуміння не тільки рідної культури, а й культури інших народів, входження в інші існуючі культури. Саме розуміння культури інших народів веде до осягнення її внутрішніх смислів, до становлення адекватної психології суб'єктів інших культур, ставлення до традицій, звичаїв, цінностей, норм, способу життя.

Культура будь-якої країни збагачується культурами інших народів, при цьому вбираючи найкраще. Розуміння і визнання культури іншого народу (крос-культурна грамотність) – це один із найважливіших кроків із розвитку у підростаючого покоління політолерантної свідомості, що є показником сприйняття і прийняття різноманіття світу. Знання культурних етносів, національностей розвиває етноорієнтовану особистість, вільну від забобонів і стереотипів мислення, здатну до творчого саморозвитку в полікультурному суспільстві [3, с. 9].

Система освіти – найважливіший соціокультурний регулятор суспільства. Соціокультурний простір освіти є тим полем, яке може відтворити різноманіття культур і сприяти розвитку в учнівської молоді культуроформуючої здатності до рефлексії як до передумови розуміння цінностей культури. Саме освіта покликана забезпечити входження людини в культуру через долучення її до культурних цінностей. Освіта і культура не можуть бути обмежені рамками культурних цінностей одного народу, а повинні вирішувати задачу збагачення індивідуальних і громадських ментальних якостей даного соціуму загальнолюдськими цінностями [18].

При вивченні проблеми розуміння культури іншого народу відправною точкою є категорія «розуміння», що входить у понятійну сітку філософії, психології, педагогіки. У контексті герменевтики розуміння спочатку трактувалося як «уживання» – осягнення людиною думок і почуттів інших людей, що втілюються в текстах, у творах культури (Ф. Шлейермахер, В. Дільтей, Е. Бетті), а потім стало

розглядатися як спосіб буття людини в світі (М. Хайдеггер, М. Шелер, Х. Г. Гадамер).

У філософії розуміння розглядається як момент осягнення світу, отримання знання про дійсність. Залежно від того, як проблема розглядається в колі наукових інтересів дослідників, вибираються основні аспекти її вивчення: розуміння як розробка концепції тексту, розкриття його структури у зв'язку з розумінням як проникненням у чужу свідомість за допомогою аналізу знакової системи тексту (М. Бахтін); як відношення, «схоплювання» сенсу (Г. Антипов); як набуття загального смислового поля між видами знань, текстами (Ю. Основіна); як «знання про знання», процедура смислоутворення (С. Гусев, Г. Тульчинський); як побудова уявних моделей реального чи уявного світу (В. Нишанов) та ін.

Учені досліджують психологічні механізми розуміння у вирішенні уявних завдань у рамках психологічної науки (Г. Костюк, Л. Доблаєв), психологічні аспекти аксіології освіти (В. Зінченко), з'ясовують зв'язок пізнання і розуміння, мислення і розуміння (В. Знаків).

Розуміння однією особою іншої, розуміння представниками певної культури сенсу будь-якої іншої культури не є повним зануренням у чужу систему цінностей, але не є і нав'язуванням іншій стороні свого комплексу відносин і поглядів. Розуміння, осмислення є результатом взаємодії та діалогу. Будь-яке людське спілкування, розуміння за своєю природою є діалогічним. Саме в процесі діалогу відбувається становлення сенсу [24].

На думку М. Бахтіна, не може бути «сенсу в собі», він існує тільки для іншого сенсу, тобто тільки разом із ним, лише зіткнувшись з іншим (чужим) змістом, хоча б із питанням у внутрішньому мовленні того, хто розуміє [10].

Говорячи про розуміння культури іншого народу, необхідно пам'ятати, що її основою є ступінь сформованості культури

відмінностей у підростаючого покоління. Різниця – підстава для вибору, який наповнюється моральним змістом людини. Розуміння культури допомагає людині глибше зрозуміти свою культуру, зрозуміти саму себе, увійти в культуру свого народу, бути компетентною у мові, ритуалах, цінностях для того, щоб процес інкультурації та соціалізації особистості відбувався активно. Оволодіння людиною цінностями рідної культури робить її сприйняття інших культур більш точним, глибоким і всебічним [28].

Світ, в якому живе людина, є різноманітним культурним простором, і це розмаїття виявляється у всіх сферах її життя. Але, спілкуючись з представниками інших народів, потрібно виходити з аксіоми, що культури є різноманітними, культура не може бути краще або гірше, всі культури унікальні. Звісно, що всі люди не можуть дивитися на світ однаково, головне – розумно і правильно використовувати культурні відмінності, щоб перетворити їх на джерела додаткових можливостей культурної синергії. Відомо, що людям іншої культури характерна інша організація життя, мислення, сприйняття основоположних принципів життя. Головне, навчитися спілкуватися з народами інших культур, не викликати ворожість, а встановлювати контакт і співпрацювати, і поглянути на культуру як фактор взаємодії між людьми. Розуміння можливо, якщо людина володіє крос-культурною грамотністю, культурною відмінностей і толерантністю, що породжує потребу розвитку культури політолерантних відносин, які сприяють формуванню у підростаючого покоління цілісної картини навколишнього світу, духовних, культурних, моральних цінностей в їх національному та загальнолюдському розумінні [7, с. 113].

Толерантність є внутрішньою установкою кожної людини в її соціально-політичних механізмах, що визначають і формують відносини між людьми. Толерантність виражається в прагненні людини досягти розуміння з іншими, узгодити різні установки, мотиви, орієнтації, не

вдаючись до насильства і приниження людської гідності. Порозуміння повинно реалізовуватися через співпрацю, роз'яснення і діалог [3].

У сучасних дослідженнях зазначається, що крос-культурна грамотність розглядається як вид функціональної грамотності дорослих, а розуміння – як системоутворюючий її компонент. Процес формування крос-культурної грамотності учнів шкіл вимагає визначення їх ціннісних орієнтацій, етнічної ідентичності, їх ставлення до своєї культури і культури інших народів, виявлення вихідного рівня сформованості крос-культурної грамотності. Зміст крос-культурної грамотності учнів має формувати в них здатність до рефлексії, розвивати толерантність, здатність розуміти різні культурні цінності та культури в кризових умовах у сучасному суспільстві, що впливають на всіх. Такий підхід дозволяє отримати комплексну інформацію про рівень розуміння іншої культури, їх ставлення до даної культури і знання її; визначитися з вибором методів дослідження рівня сформованості крос-культурної грамотності учнів. Для існування і розвитку культури в суспільстві необхідною є культурна обізнаність підростаючого покоління, більш того – полікультурне середовище володіє не тільки національними культурними цінностями, а й цінностями, що належать усьому людству [5].

Отже, культура здатна жити і розвиватися тільки на межі культур, а й у діалозі з іншими культурами.

Взаємодія культур, їх діалог – це сприятлива основа для розвитку міжнаціональних відносин. Сам процес міжнаціональної взаємодії і є творчим діалогом, а форми його взаємодії являють собою різні види міжнаціональних діалогічних відносин. Діалог – це спілкування з культурою, реалізація і відтворення її досягнень, виявлення та розуміння цінностей інших культур, спосіб привласнення останніх, можливість зняття політичної напруженості між державами. Це також необхідна

умова наукового пошуку істини і процесу творчості в мистецтві. Діалог є розумінням свого «я» і спілкуванням з іншими [5].

Діалог – необхідна умова міжнаціональної взаємодії і пошуку компромісу у вирішенні взаємозначимих проблем, що передбачає активну взаємодію рівноправних сторін. Взаємодія культур і цивілізацій передбачає і загальні культурні цінності. Результатом міжнаціонального діалогу має бути зняття напруженості, створення обстановки взаємної довіри і поваги. Правильно побудований діалог створює атмосферу взаєморозуміння, довіри, відкритості; дозволяє учасникам опановувати вміння чітко формулювати і висловлювати свої думки [3, с. 10].

Загальний напрямок еволюції міжкультурних зв'язків представляється як активізація взаємодії, розширення і поглиблення взаємосприйняття. Національні спільноти співвідносяться з певним етносом, що відображає цілісність культури, яка несе ідеї, матеріальні і духовні цінності певної групи. Питання національного виховання визначаються як залучення до природного коріння моральності (В. Соловйов); шлях з'єднання народів і перетворення людства через духовні цінності – солідарність, любов, служіння (С. Франк).

Для продуктивного міжнаціонального діалогу необхідна сукупність ціннісних та інших підстав, мотивів, цілей, що об'єднують народи, необхідно виділення всіх можливих сфер взаємодії, взаєморозуміння і взаємопроникнення, що насичені основними цінностями, ідеями для зближення націй [19].

Полікультурне виховання може звести до мінімуму культурний шок, збільшити і урізноманітнити досвід міжкультурного спілкування між країнами, народами, які активно співпрацюють в усіх сферах життя. Долучаючись до культурної спадщини, людина пізнає життєвий досвід не одного покоління, а всього людства. Але на сучасному етапі перед закладами загальної середньої освіти стоїть завдання полікультурної освіти підрастаючого покоління. Тому важливою умовою є створення

полікультурного середовища, що сприяє визнанню культурної самобутності народів і формуванню політолерантності. Систематична робота по формуванню в учнів крос-культурної грамотності свідчить про підвищення в них рівня толерантності та зниження кількості негативно налаштованих на міжкультурну взаємодію. Чітка організація і її система розвивають здатність розуміти культуру іншого народу, вчити вести продуктивний міжкультурний діалог і при цьому бути терпимими до інших [7, с. 118].

Сучасна педагогічна наука перебуває в пошуку способів формування і розвитку толерантної особистості, здатної до осмислення, розуміння, прийняття цінностей різних культур і залучення учнівської молоді до своєї і чужої культури.

Освіта є найважливішою складовою частиною культури і включає в себе процес успадкування, збереження, поширення та освоєння цінностей культури, процес особистісного долучення людини до культури (формування її як суб'єкта культури).

Завдання формування здатності людини оживляти культурні смисли, освіта є тим полем, яке може відтворити різноманіття культур і розвивати в учнів культуроформуючу здатність до рефлексії. Живучи в полікультурному суспільстві, кожен індивід повинен опановувати культуру відмінностей, бачити в розбіжностях у першу чергу позитивну сторону і реагувати на відмінність без роздратування, якою би вона не була. При цивілізованому ставленні індивідів до навколишнього середовища відмінність – це джерело багатства і процвітання, при нецивілізованому ставленні – це джерело чвар і конфліктів [4].

Рішення багатоаспектної проблеми формування крос-культурної грамотності зачіпає нагальні питання суспільства і освіти, оскільки сьогодні затребувана людина, яка здатна продуктивно мислити, розуміти та приймати цінності інших культур і культуру людства в цілому.

Сучасна система освіти володіє широким вибором різних способів і методів навчання культурі міжнародного спілкування і розуміння, зокрема активними методами по формуванню крос-культурної грамотності у молоді. Серед них найбільш ефективними є ті, що не підносять готові рішення, факти з реального життя, а вимагають аналізу, абстрагування, класифікації фактів у вигляді діагностики конкретних ситуацій міжнародного спілкування, відносин і розуміння, а також генерування всіх наявних знань і навичок для подолання культурного непорозуміння [4, с. 22].

У практиці полікультурного навчання з метою формування в молоді міжкультурної компетентності, крос-культурної грамотності, політолерантності, саморефлексії, емпатії набули поширення активні методи: дискусії, інструктаж, ділові ігри, орієнтування, моделювання, міжкультурні співбесіди, аналіз міжкультурних ситуацій, міжкультурні тренінги, метод моніторингу та діагностики та ін., що дозволяють повноцінно зануритися учням в активну контрольовану міжнародну взаємодію. Продуктивні методи дозволяють розгорнути міжнародні проблеми в динаміці та дають можливість учасникам прожити необхідну кількість часу в конкретних ситуаціях міжнародної взаємодії. За допомогою ефективних методів навчання партнери по міжкультурній комунікації набувають необхідні навички міжнародного спілкування та взаємодії, розвивають і формують впевненість у собі, здатність до компетентних гнучких взаємин, здатність до розуміння [7].

Ці методи являють собою процес набуття знань про інші культури, до контакту з якими людина цілеспрямовано готується. Наприклад, перед поїздкою в іншу країну необхідно отримати хоча б мінімум знань з історії, географії, дізнатися про звичаї і традиції жителів цієї країни. Грунтовні знання про країну перебування допоможуть у реальній ситуації взаємодії з місцевими жителями. Інструктаж як метод

формування крос-культурної грамотності знайомить людину з проблемами, що можуть виникнути в тій чи іншій країні.

Міжкультурній тренінг ставить перед собою два основні завдання: познайомити з міжкультурними відмінностями в міжособистісних відносинах, що вимагатиме програвання ситуацій, в яких щось протікає по-різному в двох культурах; зробити можливим перенесення отриманих знань на нові ситуації. Це можна досягти, якщо учень знайомиться з найхарактернішими особливостями культури інших народів [14].

Активні методи по формуванню крос-культурної грамотності, культури міжнаціональних стосунків розвивають вміння рефлексивного слухання свого співрозмовника, тримати себе впевнено з представником інших культур, будувати ефективну модель міжнаціональної взаємодії з партнерами по комунікації. Методи дозволяють продуктивно запобігати та конструктивно вирішувати назрілі конфлікти, компетентно долати звички та манери поведінки, що ускладнюють міжнаціональне спілкування і вміло переносити наявні знання в конкретні ситуації міжкультурної взаємодії; дають можливість оцінити свій стан і стан партнера, допомагають розкрити потенційні можливості партнерів із міжнаціональної взаємодії [23, с. 64].

Основою підготовки до міжкультурних контактів із метою взаємного розуміння зазвичай є загальнокультурний тренінг або тренінг самосвідомості, в результаті якого людина усвідомлює себе представником конкретної культури, виходить на рівень свідомості норми, цінностей та правил поведінки у власній культурі.

1.2. Критерії сформованості крос-культурної компетентності школярів

Крос-культурна компетентність – це особистісне зростання кожної людини шляхом проникнення в іншу культуру, спадщину, традицію, історію, етимологію, комунікативні вміння учнів, які проявляються в процесі обміну культурним досвідом із громадянами іншої країни.

Крос-культурна компетентність як наукова проблема досліджується багатьма вченими, однак трактується не тільки як «крос-культурна компетентність», а як «багатокультурна компетентність», «компетентність різноманіття», «міжкультурна компетентність», «крос-культурна грамотність». Слід зазначити, що всі перераховані вище визначення є синонімами.

Крос-культурна грамотність – осягнення особливостей культури і народу – її носія на рівні свідомості, відмінностей між своєю та чужою культурами:

- готовність їх зрозуміти при наявності таких рис особистості, як емпатія, толерантність та ін.;
- прояв поваги і терпимості до різних звичок, смаків, поглядів, норм життя [14].

Багатокультурна компетентність – процес придбання індивідом об'єктивних знань і досвіду в області етнології і міжетнічної взаємодії, що сприяють етноконсолідації різних народів [4].

Міжкультурна компетентність – складне особистісне утворення, що включає знання про рідну та інші культури, вміння і навички практичного застосування своїх знань, а також сукупність якостей особистості, які сприяють реалізації цих знань, умінь і навичок, і, нарешті, практичний досвід їх використання в ході взаємодії з представниками іншої культури [13, с. 209].

Крос-культурна компетентність – інтегральна якість особистості, що включає знання про особливості іншої культури, вміння інтерпретувати іншомовну культурну інформацію, досвід комунікативної діяльності, якості особистості (емпатію, толерантність) [10].

Таким чином, ми бачимо, що володіння крос-культурною компетентністю є необхідною складовою характеристики сучасної людини в зв'язку з розвитком і відкриттям міжкультурних кордонів.

Формування і розвиток крос-культурної компетентності засобами іноземної мови в процесі дослідного навчання передбачає посилення уваги на розвиток комунікативно-когнітивних умінь у процесі вивчення іноземної мови в гімназії та ліцеї. Отже, розглянемо критерії оцінки сформованості крос-культурної компетентності школярів відповідно до особистісного змісту освіти, а саме з урахуванням вікових особливостей учнів на кожному етапі навчання, їх інтересів, а також з урахуванням розвитку сучасної тенденції міжкультурних відносин. Практична спрямованість пропонованих критеріїв виражена в постановці перед учнями проблемного завдання в процесі різнорівневого навчання, в тому числі з урахуванням профільної орієнтації школярів [19, с. 17].

Отже, розглянуті критерії оцінки сформованості крос-культурної компетентності в процесі дослідного навчання мають декілька рівнів: пороговий, просунутий, високий. Цей розподіл розроблено у зв'язку з тим, що в кожному класі є учні, для яких іноземні мови даються важко (пороговий рівень), учні, які проявляють інтерес до іноземних мов, а також мають лінгвістичні здібності (просунутий рівень), а також учні, завданням яких є поглиблене вивчення іноземної мови з метою отримання подальшої освіти в сфері іноземних мов (високий рівень). Відповідно, на кожному рівні формування крос-культурної грамотності необхідно знати якими компетенціями з крос-культурної компетентності учні вже володіють, що учні повинні знати і розуміти про культурні

аспекти мови, що вивчається, що вони повинні вміти, за яких обставин учні повинні вміти використовувати вже сформовану в них крос-культурну компетентність [21, с. 30].

Формування крос-культурної компетентності в 5–7 класах передбачає мінімальне оволодіння загальнокультурним матеріалом, поверхневі знання про країну мови, що вивчається, її географічне положення, уявлення про деякі англійські свята, деякі відомі міста, тобто мінімальний матеріал, достатній для формування початкових уявлень про країну мови, що вивчається [5].

Формування крос-культурної компетентності в 8–9 класах передбачає знання особливостей громадянського суспільства країни мови, що вивчається, норм, прав та обов'язків громадян. Учні повинні вміти обґрунтовано висловлювати своє ставлення до країни мови, що вивчається, аналізувати та зіставляти рідну країну з країною мови, що вивчається, робити власні висновки.

При комунікації з носіями іноземної мови учні повинні враховувати особливості громадянської позиції співрозмовників, їх звичаї та устої, іншими словами, учні повинні володіти знаннями в області крос-культурної компетентності, достатніми для здійснення комунікації з носіями мови в найбільш поширених ситуаціях соціально-побутової та навчально-трудої сфер спілкування.

Формування крос-культурної компетентності в 10–11 класах передбачає поглиблене вивчення предмета, використання більш широкого понятійного апарату з метою здійснення іншомовної комунікації, в тому числі і в професійно орієнтованих ситуаціях спілкування. Профільний рівень орієнтований на продовження вивчення обраної мови після закінчення середньої освіти. Отже, наведемо показники сформованості крос-культурної компетентності учнів основної школи:

5 клас

Пороговий рівень:

- готовність до сприйняття національних особливостей країни мови, що вивчається;
- готовність до прийому крос-культурної інформації про країну мови, що вивчається;
- уміння визначати географічне положення Великої Британії на мапі.

Просунутий рівень:

- готовність до вербального спілкування іноземною мовою (вміння розповісти про отриману інформацію);
- готовність шукати і розпізнавати необхідну інформацію в іншомовних джерелах;
- уміння описати розподіл Великої Британії на 4 країни;
- уміння розповісти про клімат Великої Британії в різні пори року.

Високий рівень:

- готовність до сприйняття, осмислення мовлення співрозмовника, його думки з теми, що вивчається;
- готовність до встановлення культурних зв'язків рідної країни з країною мови, що вивчається;
- знання столиць країн Великої Британії;
- уміння здійснювати іншомовну комунікацію про особливості святкування Нового Року, Хеллоуїна, Різдва у Великій Британії.

6 клас

Пороговий рівень:

- уміння перераховувати основні визначні пам'ятки Лондона;
- знати національні страви Великої Британії;
- знати національний вид спорту Великої Британії;
- мати уявлення про такі свята як *Notting Hill Carnival*, *Gye Fawkes Day*, *Easter*, *St. Valentine's Day*.

Просунутий рівень:

- розпізнавати переваги і недоліки системи навчання у Великій Британії;

- описувати систему шкільної освіти у Великій Британії;

- визначати місце спорту в системі освіти.

Високий рівень:

- висловлювати аргументовані судження з питань системи шкільної освіти Великої Британії;

- демонструвати свої знання про особливості святкування таких свят, як *Notting Hill Carnival*, *Gye Fawkes Day*, *Easter*, *St. Valentine's Day*;

- проводити інтерактивну екскурсію визначними пам'ятками Лондона;

- проводити порівняння української їжі з британською;

- аналізувати і зіставляти національні особливості щодо часу прийому їжі українців й англійців;

- розрізняти правила гри в українському і британському футболі.

7 клас

Пороговий рівень:

- уміти перераховувати основні університетські міста Великої Британії і знати їх положення на географічній карті;

- знати імена відомих англійських музикантів;

- розповідати основні риси взаємовідносин в англійських сім'ях;

- знати основні твори відомого англійського письменника

У. Шекспіра;

- знати назви громадських організацій з охорони навколишнього середовища.

Просунутий рівень:

- робити порівняльний аналіз системи вищої освіти в Україні та Великій Британії;

- викладати короткий зміст прочитаної англійської літератури;

- вивчити діяльність громадських організацій з охорони навколишнього середовища.

Високий рівень:

- аргументувати свою точку зору при виборі системи освіти, вищого навчального закладу, в якому учні хотіли б продовжувати своє навчання;

- розповідати про відмінні особливості стилю письменника;

- здійснювати аналіз системи сімейних і суспільних відносин британців, порівнювати її з культурою своєї країни;

- уміти проводити конференцію на тему «Діяльність громадських організацій з охорони навколишнього середовища», висловлювати своє ставлення, висувати свої пропозиції по роботі цих організацій;

- розповідати про способи та переваги британців святкувати заходи, національні свята, проводити канікули.

8 клас

Пороговий рівень:

- орієнтуватися в початкових, середніх і вищих освітніх установах Великої Британії;

- знати відомі англійські фільми;

- називати відомих англійських акторів.

Просунутий рівень:

- вміти проводити віртуальну екскурсію в театри Великої Британії;

- висловлювати свою точку зору про гру сучасних англійських акторів;

- уміти аргументувати свою точку зору;

- здійснювати монологічне і діалогічне висловлювання з тем «Мій улюблений англійський актор», «Мій улюблений англійський фільм».

Високий рівень:

- демонструвати свої вміння враховувати особливості громадянської позиції співбесідників, їх звичаї, устої, звички під час комунікації з носіями іноземної мови;

- усвідомлювати мотиви володіння знаннями в області крос-культурної компетентності, достатніми для здійснення комунікації з носіями мови в найбільш поширених ситуаціях соціально-побутової і навчально-трудової сфер спілкування;

- здійснювати невідготовлену комунікацію з урахуванням національних особливостей країни, мова якої вивчається.

9 клас

Пороговий рівень:

- розуміти особливості англійського мистецтва;
- розбиратися в різновидах англійської преси;
- розбиратися в особливостях тієї чи іншої релігії.

Просунутий рівень:

- висловлювати і відстоювати свою позицію в питаннях взаємин англійців по відношенню до людей іншої релігії або культури;

- висловлювати судження про англійські газети, телебачення, окремі телевізійні канали, передачі.

Високий рівень:

- робити порівняльний аналіз цивільних прав жителів Великої Британії з правами громадян рідної країни;

- виявляти на свій погляд «плюси» і «мінуси» політичних, соціальних обов'язків жителів країн Великої Британії та України [1].

Формування крос-культурної компетентності є спеціально-організованим і продуманим процесом, який неможливий без застосування дослідницької діяльності школярів для модернізації освітнього процесу. При формуванні крос-культурної грамотності учні мають два провідних джерела отримання нових знань: об'єкти навколишнього світу і текст у будь-якій формі подання. В результаті

формування крос-культурної грамотності учні повинні володіти добре сформованими знаннями і вміннями в соціальній, культурній, професійній сферах комунікації з представниками інших країн, мати доступ до отримання іншомовної інформації в будь-якій формі її надання. Також учні матимуть можливість продовжити своє навчання в країнах, мова яких вивчається, після закінчення навчального закладу.

1.3. Теоретичні основи дослідження позакласної роботи з іноземної мови

Процес навчання іноземної мови, побудований на комунікативній основі, розширює лінгвістичні можливості у вирішенні завдань щодо оновлення освітнього процесу. Комунікативне навчання орієнтоване на особистість. Воно будується таким чином, що контекст діяльності учнів, їх досвід, світогляд, навчальні та позанавчальні інтереси і схильності, їх почуття враховуються при організації спілкування на уроці. Навчання все більше будується не на проходженні певних тем, а на обговоренні проблем з життя нашого суспільства. Завдяки цьому учні отримують можливість обговорювати свої справи і вчинки, поточні події в житті класу, гімназії, міста, країни, планети; навчаються висловлювати своє ставлення до подій, обґрунтовувати і відстоювати власну думку [20, с. 223].

Особлива роль відводиться крос-культурному компоненту змісту навчання, який стає все більш актуальним у світлі активізації міжкультурних комунікацій між Україною і західними країнами. Світові тенденції розвитку освіти складаються таким чином, що прогрес освітніх систем у сучасному світі серед інших факторів характеризується також підвищенням вимог до рівня культури і професійної кваліфікації всіх громадян: мова йде про культурну

грамотність індивіда, що включає не тільки знання культури своєї країни, а й культурну грамотність у рамках світового співтовариства. Велінням часу продиктовані докорінні зміни в системі освіти, спрямовані на її гуманітаризацію, в зв'язку з чим, поряд з навчальними закладами, що приділяють особливе значення рідній мові, відкриваються школи з поглибленим вивченням іноземних мов, а перед вищою школою стоїть завдання підготовки кадрів, здатних здійснювати спільну педагогічну діяльність із представниками різних країн. Однією з умов цієї взаємодії є інтеграція крос-культурного компонента в навчальний процес з викладання іноземної мови [5].

Соціально-економічні перетворення українського суспільства і досягнення на цій основі його нового якісного стану тісно пов'язані з підвищенням культурного рівня окремої особистості і суспільства в цілому, так як культура виступає в якості універсального механізму формування високоосвіченої людини XXI століття.

Найважливіше завдання закладу загальної середньої освіти – виховати людину, яка прагне до самореалізації, володіє почуттям відповідальності, яка вміє критично мислити і цінувати духовні і матеріальні багатства, накопичені людством, особистість, чуйну до постійно мінливого світу і здатну творчо збагатити його. Проблема підвищення культурного рівня молоді засобами залучення до іншомовної культури набуває особливого значення в даний час, коли зросла професійна мобільність в Європейському Союзі, міграційна рухливість населення, що збільшується за рахунок політичних міжетнічних відносин [2, с. 225].

Головною метою викладання іноземних мов є іншомовне спілкування і вихід у комунікацію з урахуванням особливостей іншої іншомовної культури і толерантності до неї, тому проблема включення соціокультурного компонента в процес навчання іноземної мови стає особливо актуальною. Вважаємо, що дану проблему найбільш

ефективно можна вирішити, використовуючи продуману систему ведення позакласної роботи. Актуальною на сьогодні виявляється необхідність у розробці змісту та методики проведення позакласної роботи з іноземної мови, спрямованої на формування крос-культурної грамотності учнів і розвиток інтересу до предмета.

Слідом за П. Сисоевим під крос-культурною грамотністю ми розуміємо рівень знань соціокультурного контексту використання іноземної мови, а також досвід спілкування і застосування мови в різних соціокультурних ситуаціях [24].

Критерієм сформованості крос-культурної грамотності є такі компоненти:

- лінгвокраїнозначий компонент (лексичні одиниці з національною культурною семантикою і вміння їх застосовувати в ситуаціях міжкультурного спілкування);

- соціолінгвістичний компонент (мовні особливості соціальних верств, представників різних поколінь, статі, громадських груп, діалектів);

- соціально-психологічний компонент (володіння соціо- та культурно зумовленими сценаріями, національно-специфічними моделями поведінки з використанням комунікативної техніки, прийнятої в даній культурі);

- культурологічний компонент (соціокультурний, історико-культурний, етнокультурний фон) [11, с. 99].

Важливою умовою формування крос-культурної грамотності є позакласна робота, в руслі якої учні можуть познайомитися з величезною різноманітністю самої національної культури і сучасною дійсністю країни мови, що вивчається; застосувати результати своєї пізнавальної діяльності з іноземної мови.

Вважаємо, що позакласна робота повинна в першу чергу відповідати завданням навчання, що виховує, тобто вона повинна

ставити не вузько практичні цілі, а освітні та виховні. Яку б форму не мала позакласна робота – її основне призначення полягає в формуванні особистості учня. Крім того, вона сприяє розвитку і підтримці стійкого інтересу учнів до іноземної мови, розвитку практичних навичок і умінь, розширенню політико-культурної освіти, мобілізує увагу і пам'ять учнів, привчає їх до корисної діяльності, розвиває почуття відповідальності, колективізму, привчає до самостійності й організованості [28, с. 89].

Позакласну роботу з іноземної мови можна охарактеризувати як систему неоднорідних за змістом, призначенням, методикою проведення та формами виховних та освітніх позаурочних заходів, що виходять за рамки навчальних програм. Особливе значення позакласної роботи для навчального предмета «іноземна мова» полягає в тому, що вона більш ніж в інших навчальних предметах дозволяє оцінювати важливість комунікативних цілей навчання мови, сприяє формуванню крос-культурної грамотності учнів.

Як показують дослідження, основними цілями позакласної роботи з іноземної мови на середньому етапі навчання є:

- 1) стимулювання інтересу учнів до вивчення предмета;
- 2) розширення та поглиблення знань, умінь і навичок в оволодінні іншомовною комунікативною діяльністю;
- 3) сприяння всебічному розвитку особистості [20].

Зміст позакласної роботи з іноземної мови полягає в органічній єдності її основних напрямків:

1. Прагматичного (формування в учнів комунікативних умінь і навичок, художньої діяльності, організаційних умінь і навичок).
2. Гносеологічного (повідомлення учням відомостей про країну мови, що вивчається, про події в світі і т.д.).
3. Аксіологічного (розвиток в учнів ціннісних орієнтацій і мотивів діяльності і т.д.) [20].

Участь у позакласних заходах дозволяє школярам більш органічно увійти в простір мови. Істотно розширюється лексичний запас, легше засвоюються граматичні закони і правила, учні успішніше проникають в фонетичну будову англійської мови. Це дозволяє зруйнувати своєрідний бар'єр, що неминуче виникає при вивченні іноземної мови. У форматі позакласного заходу «свята», «вечора», «конкурсу», «подорожі» – мова починає виконувати одну з найважливіших своїх функцій – комунікативну, тобто стає засобом навчання [28, с. 101].

Проблема формування пізнавального інтересу і крос-культурної грамотності важливі тому, що, починаючи із середнього етапу навчання, в учнів знижується соціальна мотивація, пов'язана з новизною позиції учня. Основним мотивом навчання стає інтерес. Розвиток інтересу до предмета має різні джерела.

Так, сучасні дослідники в якості основних виділяють три: зміст навчального матеріалу, організацію пізнавальної діяльності та відносини, що складаються в навчальному процесі між учителем і учнем [5].

Беручи до уваги цю точку зору, вважаємо, що вирішальний вплив на розвиток інтересів учнів мають зміст і методи навчання, оскільки ними визначається і третій із зазначених компонентів. В основі відбору змісту і методів позакласної роботи лежать відомі дидактичні принципи гімназії.

Перелічимо найбільш значимі принципи позакласної роботи з іноземної мови. Спільними принципами, як відомо, є науковість, зв'язок теорії, що вивчається, з практикою. Вони є базовими і для позакласної роботи. Однак при організації позакласної роботи з предмета необхідно враховувати більш приватні принципи, які можуть бути сформульовані на основі принципів виховання і принципів навчання та які, в свою чергу, будуються на базі загальнонаукових принципів. Застосування

принципів відрізняється в залежності від особливостей предмета і специфіки позакласної роботи [4].

Отже, провідним стимулом підвищення мотивації до вивчення іноземної мови є позакласна робота з використанням крос-культурного компонента. При цьому, крос-культурна компетенція вчителя іноземної мови є компонентом його професійно-комунікативної компетенції.

На сьогодні існують різноманітні форми позакласної роботи (конкурси, ігри, олімпіади, тематичні вечори, театралізовані вистави та ін.). Кількість відомих форм позакласної роботи з іноземної мови є великою, і вона постійно збільшується. Успіх формування крос-культурної грамотності учнів визначається, в першу чергу, підбором різноманітного і цікавого матеріалу лінгвокраїнознавчого характеру [19].

Масова форма позакласної роботи може проводитися епізодично і періодично; у всіх випадках однак вона повинна включатися органічно в загальний план позакласних заходів. До цієї форми належать: вечори, ранки, конкурси, олімпіади, вікторини, прес-конференції, тижні іноземної мови. У них беруть участь цілі класи, паралелі класів, а іноді вся гімназія.

До групової форми відносяться гуртки, клуби. Групова форма позакласної роботи характеризується стабільністю учасників (приблизно 10–15 чоловік), регулярністю занять.

Обидві форми – масова і групова – плануються, готуються і будуються на основі найтіснішого зв'язку з обов'язковим курсом.

Процес організації позакласної роботи необхідно розглядати як систему, в якій кожному ступеню навчання відповідають певні норми, що повністю відображають зміст позакласної роботи. Говорячи про систему, ми передбачаємо два аспекти: змістовний і організаційний.

Змістовний аспект позакласної роботи складають ті її форми, які повинні проводитися в школі. За змістом можна виділити такі групи форм позакласної роботи:

1. Змагальні форми роботи: конкурс, гра, олімпіада, вікторина.
2. Засоби масової інформації: стінгазета, оголошення, стенд, бюлетень, виставка-вікторина.
3. Культурно-масові форми роботи: вечір-свято, вечір-портрет, вечір-ритуал, вечір-зустріч, вечір-хроніка.
4. Політико-масові форми роботи: акція солідарності, форум, мітинг, засідання клубу, фестиваль [2].

Таким чином, результатом організації і проведення позакласної роботи з іноземної мови має стати сформованість крос-культурної грамотності учнів гімназії.

РОЗДІЛ 2

ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ КРОС-КУЛЬТУРНОЇ ГРАМОТНОСТІ УЧНІВ ГІМНАЗІЇ

2.1. Навчання іноземній мові як засіб формування крос-культурної грамотності

Останнім часом саме міжкультурна, а не просто мовна грамотність стала економічною категорією. Іноземна мова в сукупності з технічними науками і матеріальним виробництвом переростає в безпосередню продуктивну силу. Сьогодні здатність до міжкультурної та міжмовної комунікації є реальним інструментом підвищення продуктивності будь-якої праці. При цьому проблема відсутності конкретних методик викладання міжкультурної комунікації в закладах загальної середньої освіти, де формується основа майбутнього ставлення учнів до інших народів і культур, у ряді установ все ще актуальна. У зв'язку з цим саме на вчителя іноземної мови лягає задача не просто познайомити учня з іншою культурою, але і прищепити йому повагу до іншомовної культури [8].

Знання мов завжди вважалося знаком приналежності людини до освіченої еліти. Вивчення іноземної мови було єдиним ключем до прочитання деяких наукових, філософських і релігійних творів, які неможливо було засвоїти без занурення у певну культуру. З розвитком філології та літератури, зростанням інтересу до мовознавства чіткіше позначилися межі між мовою і культурологією. Навчання іноземних мов розвивалося всередині національної культури, у рамках підручників, автономно від реальної комунікації. Тільки в самих просунутих підручниках поряд із говорінням, аудіюванням, читанням і письмом можна зустріти модуль «культура» [2].

У 70-ті роки ХХ століття знання мов перестає бути ознакою приналежності до високої еліти, мова починає обслуговувати прагматичні і соціальні цілі. Культурний компонент у навчанні іноземної мови розглядається як набір універсальних соціокультурних компетенцій, наприклад, розуміння основ країнознавства або вміння адекватно поводити себе в стандартній побутовій ситуації в чужій країні [29].

Сьогодні мова балансує між прагненням до універсальності та бажанням зберегти культурну специфіку. Залишається дискусійним питання про можливість інтеграції понять «міжкультурної» і «мультикультурної» комунікації в процес навчання іноземної мови. Крім традиційних знань, культурних фактів, міжкультурний підхід спрямований на досягнення розуміння того, яким чином ці факти пов'язані між собою, тобто як в якості зразка вони формують культурну структуру суспільства.

Дослідники погоджуються в тому, що культура – це не той предмет, який потрібно викладати лише в навчальних аудиторіях, учні повинні мати можливість навчання за кордоном і спілкування з носіями чужої культури. Також необхідно ввести в освітній процес поняття «полікультурна освіта» і збагатити існуючі навчальні програми за допомогою висвітлення спірних питань раси, класу і статі, інформувати учнів про унікальні історичні реалії [25].

Мультикультуралізм нівелює національні відмінності та дозволяє побачити соціальну різноманітність і встати на позиції культурного плюралізму, що існує в рамках однієї й тієї ж нації, всередині однієї навчальної аудиторії, зрозуміти проблеми, що виникають через відмінності в національності, соціальному класі і статі [28].

Як в Україні, так і за кордоном мову викладають у вигляді фіксованої системи формальних структур й універсальних функцій мови, мова сприймається як нейтральний канал для передачі культурних

знань. Культурний компонент активізується, тільки якщо він підсилює і збагачує матеріал, але не ставить під сумнів традиційні межі толерантності до іммігрантів, політичні та гострі соціальні питання, не фокусується на проблемі «свої» і «чужі» [22].

Політичні та економічні реформи призвели до появи соціальних груп, залучених до міжкультурних контактів у різних сферах людської діяльності. Поступове вибудовування відкритого демократичного суспільства та активна інтеграція в світове співтовариство ставить перед сучасною системою освіти нову мету – формування особистості учня, що сприймає себе не тільки як представника певної культури, а й як громадянина світу, суб'єкта полілогу культур, який усвідомлює свою роль, значимість, відповідальність у глобальних загальнолюдських процесах, що проходять як в Україні, так і в світі в цілому. Сучасні тенденції розвитку комунікативної методики у вітчизняній науці пов'язані з такими поняттями, як соціокультурний підхід, культурний підхід і міжкультурна комунікація, яку ми визначаємо як адекватне взаєморозуміння двох учасників комунікативного акту, що належать до різних національних культур і усвідомлюють факт чужорідності один одного [13, с. 26].

У викладанні мови в цілому можна виділити наступні підходи, що постійно змінюють один одного:

- 1) граматико-перекладний;
- 2) прямий;
- 3) читання;
- 4) аудіолінгвалізм;
- 5) ситуативний;
- 6) когнітивний;
- 7) афективно-гуманістичний;
- 8) метод розуміння;
- 9) комунікативний.

Кожен із них свого часу вважався ефективним і оптимальним в контексті певної ситуації, для конкретної категорії учнів і в практиці різних викладачів. Однак отриманий досвід і цілий набір сучасних націоналістичних рухів і культурних забобонів по відношенню до інших народів ставить перед сучасними викладачами нові завдання в навчанні й вихованні. Навчальне співробітництво максимально повно реалізується в рамках комунікативно-діяльнісного підходу до навчання, відмінною рисою якого є прагнення наблизити процес навчання до процесу реальної комунікації. Дана точка зору узгоджується з висновком А. Леонтьєва про те, що взаємодію (інтерацію) опосередковано спілкуванням (в даному випадку – міжкультурною комунікацією), завдяки якому люди можуть вступати у взаємодію. Взаємодія, інтерація – це колективна діяльність, яка розглядається нами не з боку змісту або продукту, а в плані соціальної її організації [9, с. 169].

У рамках соціокультурного підходу до навчання іноземної мови культура розглядається як основа для людської взаємодії, одним із головних умінь визнається вміння виступати в якості повноцінного культурно-історичного суб'єкта.

Фонові знання закладені в топоніміці, власних іменах, прислів'ях, афоризмах, фразеологізмах, крилатих висловах, девізах, гаслах, безеквівалентній лексиці, метафорах. Так, Н. Красильникова пропонує залучати до процесу навчання мови метафори, що є домінантними в національній свідомості американців [1, с. 30].

Учням дають прослухати відомі пісні та пропонують вставити пропущені мовні одиниці, проаналізувати граматичне явище, що повторюється в тексті пісні, знайти еквіваленти українським висловлюванням в англійськомовному тексті і метафори, що кодують певний стійкий у національному менталітеті образ. Шлях і безвихідь, успіх і падіння, добро і зло, герой і лиходій, «свої» і «чужі», світло і

темрява часто концептуалізуються і постають у піснях у певних образах, що зумовлені культурою, історією, формуванням і розвитком суспільства, релігією, рівнем життя, світоглядом тієї чи іншої нації. Дешифрування і розуміння концептуальних метафор розвивають логічне мислення, креативність, вчать розуміти і приймати іншомовну культуру через вербальне відображення менталітету носіїв мови. Крім того, елементи культури містяться в невербальних засобах спілкування, тому також важливо поряд з письмовими та усними текстами використовувати в навчанні відеоролики, фільми, креолізовані тексти, картинки та фотографії, що несуть певну інформацію про психологію носіїв іноземної мови, їх прикмети, стереотипи, звички, традиції. Для пізнання іншомовної культури важливі і знання про статус, історію та розвиток мови, її роль у світі, знання про взаємовідносини рідної мови й іноземної [25].

Учні свідомо уникають у мовленні тих слів, виразів або речень, що не можуть адекватно сформулювати іноземною мовою. Внаслідок цього вони обмежуються вибором одних і тих же мовних конструкцій та одиниць, що значно збіднює їх мовлення і, більш того, формує в свідомості учня негативне ставлення до чужої мови – мова здається бідною, монотонною, невиразною. Для того щоб діалог культур відбувся, необхідно розвивати в учнів готовність користуватися іноземною мовою як засобом спілкування, а також розвивати їх творче мислення, інтелект, розкутість і толерантність [4, с. 100].

Оволодіння культурними цінностями іншого народу в процесі вивчення іноземної мови вносить істотний внесок і в культуру мислення людини. У школярів розвиваються вміння користуватися словниками, довідниками, пам'ятками щодо раціонального виконання навчальних завдань. Відповідно, одночасний процес оволодіння іноземною мовою і фактами іншомовної культури являє собою особливий вид

інтелектуальної праці, так як іноземна мова сама по собі не гарантує взаєморозуміння між народами.

П. Сисоєв підкреслює, що для культурного самовизначення особистості через іноземну мову слід створювати дидактико-методичні умови для рефлексії учня з приводу власної культури і самого себе [24, с. 12–18].

Теоретичний процес розвитку особистості – це поступовий рух людини від етноцентризму в діалог культур через культурне самовизначення. Дане просування буде відображати здатність людини визначати свій соціокультурний простір, бачити культурну варіативність і усвідомлювати своє місце в діапазоні культур сучасного полікультурного суспільства.

До вчителя іноземної мови як організатора міжкультурного спілкування висуваються найвищі вимоги. Учитель іноземної мови повинен уміти не тільки користуватися мовою як засобом спілкування, а й передати позитивне ставлення до чужої культури, максимально «зріднити» учнів із нею і прищепити певний рівень поваги [19].

Особливі вимоги висуваються і до рівня мовної підготовки вчителя іноземної мови. Рівень мовної підготовки повинен бути досить високим, щоб дозволити вчителю моделювати навчальне іншомовне мовне середовище, активно використовувати етніми і невербальні засоби спілкування. Мова вчителя повинна бути нормативною, виразною, максимально наближеною до автентичної і служити зразком для учнів. Більш того, вчитель повинен вміти адаптувати свій іншомовно-мовленнєвий досвід до рівня мовленнєвих можливостей і загального розвитку учнів. Для природної комунікації іноземною мовою важливо встановити і правильний темп мовлення. Уповільнений темп мовлення порушує ритміко-інтонаційний малюнок фрази і тим самим ускладнює сприйняття і осмислення іншомовного матеріалу. Темп мовлення повинен відповідати темпераменту вчителя і бути нормальним.

Нормальним вважається такий темп мовлення, який не здається дивним для носія мови. При нормальному темпі мовлення вдається не тільки досягти розуміння без перекладу, але і заощадити певну кількість часу. Нормальний темп мовлення сприяє кращій концентрації уваги учнів, хорошій дисципліни. Він спонукає учнів напружено стежити за учителем, за його мовленнєвими і немовленнєвими діями. Щоб створити сприятливу атмосферу спілкування на уроці, вчитель повинен сам вміти спілкуватися, говорити природно, звертаючи увагу на реакцію співрозмовника. Він повинен враховувати інтереси співрозмовника, бути щирим. Також важливо, щоб під час спілкування вчитель використовував невербальні засоби, що додають мовленню емоційність і експресивність, більш того, саме невербальні засоби спілкування можуть стати ще одним способом знайомства учнів з іншою культурою [16, с. 115].

Мета будь-якого процесу навчання – передача цінностей, накопичених людством, підростаючому поколінню. Так, у будь-якій гімназії вчителі розмовляють з учнями про свою країну, її історію, великих людей, традиції та культуру. Однак процес передачі знань про свою країну не повинен бути ізольований від цінностей всього людства. У школі має бути місце світовій культурі і традиціям, історії та літературі, всього того, що робить нас унікальними серед інших унікальних культур. Цей інтерес пов'язаний з усвідомленням суспільством історичної спадкоємності поколінь, збереженням, поширенням і розвитком світової культури, вихованням дбайливого ставлення до історичної та культурної спадщини всього світу. Шкільна освіта – потужна виховна складова державної політики – має сприяти як процесу усвідомлення підростаючим поколінням самотності й унікальності нашої культури, так і розуміння унікальності чужих культур [27].

Міжкультурний компонент активно впроваджується в шкільну програму як ефективний засіб формування особистості учня – гідного представника своєї країни. Однак на практиці це часто означає тільки знання культури та традицій нашої держави, але не вміння здійснювати діалог культур, спілкуватися з представниками іншої ментальності, іншої культури.

При відборі матеріалу іноземною мовою важливо враховувати:

- цінність матеріалу для формування в учнів правильних уявлень про світову історію і культуру;

- потенціал матеріалу в плані мотивації до знайомства і зближення з такими поняттями, як «культурна спадщина», «історична пам'ять народу», «культурні цінності», «культурний вандалізм» і т.д.;

- небезпека можливого маніпулювання культурними стереотипами у свідомості учнів (наприклад, уявлення про чужу культуру як недорозвинену, другорядну, неповноцінну) [12, с. 19].

При вивченні іншомовної культури слід виділити найбільш важливі завдання:

- 1) визначити мінімальний обсяг культурологічного матеріалу;
- 2) виявити культуру, яка відповідає цілям вивчення іноземної мови в конкретній навчальній ситуації;
- 3) відібрати і подати відповідний цілям матеріал;
- 4) формувати в учнів «навички культурної свідомості»;
- 5) формувати в учнів поняття про те, що ніяка культура не є домінуючою або статичною [18, с. 3].

Лінгвокраїнознавчий матеріал містить тексти країнознавчого змісту, фотодокументи, автентичні тексти. Діалоги дають зразки мовного етикету, приклади використання фонової і безеквівалентної лексики. У процесі викладання вчитель допомагає учням відкривати для себе саме реалії іншомовної культури. З метою залучення учнів до країнознавчої інформації слід залучати їх до парної і групової роботи,

роботи над проектами і т.д. З самого початку доцільно запропонувати учням різні опитувальники-анкети (наприклад, імміграційні картки), кросворди з реальних газет, іншомовне лото (бінго). Також великий інтерес в учнів викликає робота з географічними картами (складання маршруту для відпустки своєї мрії). Будь-який навчальний матеріал легше засвоюється, якщо він емоційно забарвлений і викликає позитивні емоції. У доброзичливій, творчій атмосфері знімаються комунікативні бар'єри і формується стійка мотивація до спілкування, що виражається в легкості вступу в соціальний контакт. Найбільш ефективні в реалізації цих цілей рольові ігри, вправи-діалоги, дискусії, колективний дослідницький пошук, драматизації, проєктна діяльність [16, с. 20].

Актуальним напрямом роботи в навчанні іноземної мови є встановлення міжпредметних і метапредметних зв'язків на всіх рівнях навчально-виховної роботи в гімназії. У рамках освітнього процесу це завдання можна вирішити як шляхом злиття метапредметних знань в одному синтезованому курсі навчальних предметів, так і шляхом підсумовування основ наук, розкриття комплексних навчальних тем і проблем. Правильне визначення міжпредметних зв'язків, грамотне їх використання важливі для формування логічного мислення, а також для посилення практичної та комунікативної спрямованості навчання іноземної мови. Для цього під час вивчення англійської мови слід задіяти знання, отримані учнями в ході вивчення інших предметів – літератури, географії, історії, музики, образотворчого мистецтва, а також ряду точних наук. Це допомагає учням формувати загальну неупереджену картину світу та власне ставлення до подій [12].

Мовленнєва взаємодія в процесі вивчення англійської мови також посилюється завдяки використанню проєктної методики та рольових ігор. Результатом такої роботи може стати довгостроковий проєкт – наприклад, створення колажу «Англія – Україна», що відображає всю засвоєну в ході навчання країнознавчу інформацію. Використовуються

також проекти контрастивно-порівняльного типу, наприклад, порівняння типового українського міста з англійським або вибір певного історичного періоду і його опис. Також цікавою формою роботи є створення різного роду рекламних текстів (міста, події, підприємства, виставки). Подібна робота позитивно впливає на розвиток загального культурного фону учня, а також практичних життєвих знань [9].

Працюючи з автентичними матеріалами, учитель повинен сформулювати правильні уявлення учнів про комунікативну поведінку народу як про компонент його культури. Зокрема, важливо відзначити, що британська й американська комунікативні культури більш толерантні і менш категоричні, ніж українська, вони відрізняються високим ступенем ввічливості та м'якістю комунікативного тиску. Спілкування американців характеризується відсутністю спеціалізованих мовленнєвих актів зауваження, їх промові властива заміна прикметників з яскраво вираженим негативним значенням на висловлювання *not very* + антонім, що звучить менш категорично і досить ввічливо, у порівнянні з промовою українців, якій властива деяка ступінь грубості. Наприклад, американці вживають: *He is not very generous. The shop-assistant was not polite enough. The boy is not very smart.* Українці використовують висловлювання типу: *He is mean. The shop-assistant was rude to me. The boy is stupid.*

Вивчення іноземної мови являє собою перехрестя культур, де здійснюється практика міжкультурної комунікації, тому що кожне іноземне слово відображає іноземний світ й іноземну культуру, іноземний менталітет. За кожним словом стоїть обумовлене певною національною свідомістю уявлення про навколишню дійсність.

Відмінності в соціально-побутових реаліях можна продемонструвати на такому прикладі: українському дієслову «пропонувати» відповідають три різних дієслова в англійській мові: *suggest doing something, offer something, propose to somebody.* Або,

наприклад, щоб правильно перевести речення «*She stayed upstairs because of a splitting headache*», треба мати певні фонові знання.

Важливо пояснювати учням, що вчити іноземні слова потрібно не ізольовано, а в природних, стійких поєднаннях, властивих даній мові [12].

В останні роки в методиці викладання іноземних мов спостерігається тенденція переходу від комунікативного підходу до його варіації – інтерактивного підходу. Однак у методичній літературі немає однозначного розуміння самого терміна «інтерактивний підхід». Проте на практиці він гармонійно поєднується з крос-культурним компонентом. Інтерактивна модель оволодіння мовою передбачає, що навчання відбувається під час участі в мовленнєвих актах.

Основна увага при комунікативно-інтерактивному підході приділяється самому процесу комунікації і навчальній ситуації в аудиторії, в той час як комунікативне навчання ставить у центр уваги комунікативні функції мови [16, с. 104].

Виділяють дві сторони спілкування: за змістом (комунікативний процес взаємного вираження психічного стану та обміну інформацією), за формою (поведінковий аспект, що реалізується в процесі взаємодії людей, їх поведінки по відношенню один до одного). І комунікація, і інтеракція можуть одночасно кожна окремо розглядатися як з боку форми, так і з боку змісту. Зміст комунікації – це сприйняття, розуміння, взаєморозуміння, співпереживання, ступінь згоди, співчуття, співучасть, а форма – вербальні та невербальні засоби комунікації; зміст інтеракції – це соціальні відносини – економічні, правові, політичні та інші, форма інтеракції – дія, протидія, конфлікт, кооперація, диференціація, інтеграція і т.д. [12, с. 50].

Під час вивчення іноземної мови, і в реальних ситуаціях міжкультурної комунікації учні та вчителі вступають у певні соціальні

відносини, а за формою їх спільна діяльність може виражатися в будь-якому вигляді з перерахованих вище (конфлікт, кооперація і т.д.).

Отже, інтерактивне спілкування – це вироблення тактики і стратегії взаємодії, організація спільної діяльності. Інтерактивний підхід до навчання – активна взаємодія всіх учасників навчального процесу, при якому відбувається взаємозбагачуючий обмін інформацією на іншій мові та набуття вмінь метакультурного спілкування [9].

Виділяють методичні принципи інтерактивного підходу:

1. У навчальному процесі головне місце відводиться спілкуванню на іноземній мові, при цьому в центрі уваги повинні бути сприйняття і продукування цікавої й актуальної інформації.

2. Змінюється традиційна роль учителя в навчальному процесі шляхом здійснення переходу від авторитарного стилю спілкування до демократичного. Домінування викладача обмежується, що дозволяє наблизитися до вільної симетричної комунікації, в якій проблематизуються думки, норми, цілі, цінності, вирішуються прагматичні завдання комунікації. Виключається примус до діяльності, провідним мотивуючим фактором стає об'єднуюча готовність до порозуміння.

3. Важливою характеристикою процесу навчання як для вчителя, так і для учнів стає рефлексивність – свідоме і критичне осмислення дії, в тому числі і мовленнєвої поведінки, її якості, мотивів, результатів. Учасники комунікації відкрито висловлюють власне ставлення до змісту навчальної діяльності, що передбачає його критичний аналіз і зміни в ньому [11].

Інтерактивне спілкування вимагає розвитку багатьох умінь, в тому числі:

- уміння спілкуватися в мультилінгвістичному і полікультурному світі;

- уміння бути максимально відкритим і вільним у громадянському суспільстві;
- уміння брати участь у діяльності, організовувати її і адекватно реагувати на дії партнерів;
- уміння протидіяти новим викликам і завданнями комунікації, активно брати участь у всіх сторонах процесу навчання метакультурної комунікації [23].

Отже, при організації спілкування під час вивчення іноземної мови зі школярами слід дотримуватися принципів інтерактивного підходу до навчання в рамках міжкультурної комунікації. Метою міжкультурного навчання іноземним мовам є формування крос-культурної грамотності – це передбачає відкритість іншій культурі, засвоєння соціальних значень мовного матеріалу в комунікативних ситуаціях для досягнення взаєморозуміння. Основним способом викладання вважається порівняння елементів, одиниць і структур власної культури з культурою країни мови, що вивчається. Провідна роль при цьому відводиться літературним текстам, художнім і документальним фільмам [16].

Раніше переклад розглядався як відтворення оригіналу в плані мовного вираження, сьогодні відносини між оригіналом і перекладом – це відносини не тільки між вихідною мовою і перекладу, а й між вихідною культурою і культурою, що приймає. Перекладач долає як лінгвістичний бар'єр, пов'язаний з невідповідністю лінгвістичних норм мов оригіналу та перекладу, так і культурний бар'єр, оскільки автор оригіналу і реципієнт перекладу належать до різних культурних спільнот з властивим їм світоглядом, за допомогою якого вони сприймають світ і оцінюють представників інших культур і їх висловлювання. Тільки знання особливостей культури, історії, етичних норм, релігійних поглядів уможливило коректну комунікацію, що адекватно сприймається обома сторонами. Тому переклад стає засобом не тільки міжмовного, а й міжкультурного спілкування, а перекладач

повинен виступати як експерт з міжкультурної комунікації. Окремим випадком реалізації цієї складової на практиці є переклад етнонімів, що важко дається школярам через відсутність фонових знань з міжкультурної комунікації. Зіставлення англійських етнонімів і їх перекладів українською мовою показує, що назва нації в українському перекладі зберігається лише в деяких випадках, наприклад: *American football – a game played in the US by two teams of eleven players, who carry, throw, or kick an oval ball* («американський футбол»); *Irish coffee – hot coffee mixed with Irish whiskey and topped with double cream* («ірландська кава»); *French bread / loaf / stick – a long thin loaf of white bread* («французький батон»); *Turkish bath – a type of bath in which you sit in a very hot steamy room, have a massage, then take a cold shower or bath* («турецька лазня») [27].

Однак є багато прикладів, коли при перекладі етнонімів назва однієї національності замінюється в мові перекладу на іншу або трансформується. Наприклад, те, що в українській мові називається «піти по-англійськи», в англійській мові буде звучати як «*to take French leave*». The Advanced Learner's Dictionary of Current English тлумачить цей вислів як «*to go away without asking permission or giving warning*» [43].

Інші приклади невідповідності назв національностей у мові оригіналу і мові перекладу представляють етноніми: *double Dutch* – «китайська грамота», тарабарщина, *French fries* – картопля «фрі» та ін. При вивченні англійської мови особливу увагу слід приділити French-висловлюванням, велика частина яких стилістично маркована, враховуючи той факт, що взаємини англійців і французів ніколи не були простими, їх навіть називають «*love-hate relationships*». Наприклад, коли англієць виражається нецензурно, він супроводжує свою промову фразою «*Pardon my French*», маючи на увазі, що тільки французи здатні на такі лайки. Коли англійці незадоволені діями співрозмовника, вони

кажуть: «*Done like a Frenchman*», маючи на увазі неналежну поведінку. Проте в переважній більшості випадків при перекладі англійських етнонімів українською мовою назви національностей не зберігаються зовсім: *German silver* – мельхіор, *Indian gift* – подарунок з розрахунком на відповідний подарунок, *Turkish delight* – рахатлукум, *Chinese accounting* – підтасовка цифр, *Chinese red* – яскраво-червоний, *Dutch cheese* – сир, *Swiss roll* – бісквітний рулет з начинкою з джему [27].

Подібні словосполучення представляють для учнів певну складність і вимагають не заучування перекладного еквівалента, а наявності знань з міжкультурної комунікації.

Не менш важливо вміти розуміти мову жестів і засоби невербальної комунікації. Будь-яке спілкування супроводжується жестами, мімікою, позами, коли говорять руки, обличчя, предмети одягу і рух тіла. Знання особливостей невербальної поведінки також важливо для формування ставлення учнів до носіїв мови, їх культури і способу життя. Учні повинні знати, що мова жестів не є загальнолюдською мовою і що її не можна переносити з однієї культури в іншу, щоб не ускладнювати спілкування [16].

У сучасному процесі викладання іноземної мови необхідно передавати як фонові знання, засновані на лінгвокраїнознавстві та історії регіонів, так і розуміння так званої «поведінкової культури» народу країни, що вивчається, і застерігати учнів від суб'єктивності певних національних стереотипів, забобонів, навчити толерантності та увазі. Подібна інформація дуже важлива при навчанні іноземної мови, але вона не повинна створювати певну установку і стереотипне ставлення до конкретного одиничного представника чужої культури. Етноцентризм характерний для початкового рівня уявлень про культуру країни мови, що вивчається. До початку вивчення іноземної мови в учнів уже є деякі уявлення, стереотипи, очікування щодо іншомовної дійсності. Ці уявлення досить гнучкі, але вони надають особливий вплив на

сприйняття індивідом культури та її розуміння. Таким чином, стадія етноцентризму представляє початковий рівень сприйняття іноземної дійсності, характерний для переважної більшості учнів.

Яскравою ознакою даної стадії є властива людині особливість розглядати і оцінювати іншу культуру з позиції цінностей і норм власної. У процесі міжкультурної комунікації подібний етноцентризм призводить до суб'єктивних оціночних суджень щодо культури, що вивчається або знаходиться у взаємодії [27].

При навчанні культури країни мови, що вивчається, особливо на початковому етапі, учні будують стереотипи і узагальнення. Цілком очевидно, що в перспективі при міжкультурній комунікації такі спрощені уявлення можуть привести до крос-культурних прогалин і конфліктів. Тому першочерговим завданням навчання є знайомство з варіативністю і різноманітністю культур спільнот, що вивчаються, і виховання толерантності. Культурна варіативність представляється ключовим стрижнем процесу навчання на будь-якому етапі і тому присутня на стадіях культурного самовизначення і діалогу культур.

Деякі вчені вважають найбільш доцільним починати навчання культури країни мови, що вивчається, із стереотипів і узагальнень, а вже після цього переходити до варіативності [22].

У ході вивчення матеріалу, що представляє варіативність стилів і способу життя рідної країни і країни, що вивчається, учні формують відкритість у сприйнятті і взаємодії з представниками іншої культури або матеріалами про культуру країни мови, що вивчається. Учні починають усвідомлювати, що в основі кожної культури знаходиться система цінностей, значень і норм, яка об'єднує людей за певними ознаками. У зв'язку з цим оцінювати будь-яку культуру можна тільки з позиції її власних норм і цінностей. Тому на даній стадії зіставлення рідної культури і культури, що вивчається, буде здійснюватися за принципом наявності або відсутності будь-яких фактів і реалій

культури, що вивчається, в рідній країні. Отримуючи інформацію про варіативності і різноманітності як рідної культури, так і культури країни мови, що вивчається, учні повинні культурно самовизначитися – визначити своє місце в спектрі культур, усвідомлюючи себе як полікультурні суб'єкти. При цьому термін «міжкультурна комунікація» розглядається не тільки в традиційному сенсі – як спілкування між представниками різних країн – але і, головне, як спілкування між представниками одного і того ж геополітичного простору (міста, поселення), що належать до різних культур і які усвідомлюють себе як полікультурні особистості. При такому підході в подальшому учні навчаться ставити себе на місце інших, проявляти ініціативу у встановленні міжкультурного контакту з метою пізнання цінностей і духовної спадщини культури, що вивчається. Вони зможуть виступати в якості представника власної культури, передбачити і визначити соціокультурні лакуни, що ведуть до непорозуміння і конфліктів, народження помилкових стереотипів, невірної інтерпретації фактів культури. І, найголовніше, учні братимуть на себе відповідальність за усунення всілякого крос-культурного непорозуміння, більш того, вони зможуть пояснити учасникам комунікації реалії рідної культури, виявляючи дипломатичність з метою підтримки діалогу культур у душі миру. Об'єкти такого утворення стають повноцінними представниками рідної культури і вчаться функціонувати самостійно в полікультурному світі за допомогою конкретних соціокультурних стратегій [17, с. 78].

Україна ХХІ століття відкрита для інтеракцій у світове співтовариство, в країні спостерігається інтернаціоналізація всіх сфер діяльності, що сприяє реальному використанню іноземних мов як засобу взаємодії різних національних культур і традицій. Сьогодні існує безліч можливостей вступити в контакт з носіями мови і користуватися автентичними засобами інформації про країну мови, що вивчається: мультимедійні засоби і глобальна мережа «Інтернет», телевізійні

передачі зарубіжних компаній, іноземне радіомовлення, товари іноземних фірм на ринку, партнерські зв'язки закладів загальної середньої освіти з іноземними закладами освіти та ін. Слід зауважити, що при використанні пропонованої моделі викладання лише культурне самовизначення і толерантність можуть бути реальним результатом.

Останній, завершальний етап моделі – діалог культур – повинен стати процесом і метою всього свідомого життя кожної особистості. Пропонуючи модель з надзвичайно високим кінцевим рівнем крос-культурної грамотності, вчитель не може гарантувати, що учень досягне цього рівня [8].

Отже, у зв'язку з цим завдання загальної середньої освіти – навчити і показати учням, що культурна варіативність – це норма і філософія життя і діяльності сучасного полікультурного суспільства, а завдання учнів – втілення знань на практиці.

2.2. Формування крос-культурної грамотності учнів гімназії на уроках англійської мови та під час проведення позакласних заходів

Навчання мови міжнародного спілкування сприяє формуванню в учнів білінгвальної крос-культурної компетентності, що включає розвиток терпимості й неупередженості в ставленні до представників інших країн і культур (В. Сафонова, П. Сисоєв, М. Byram, М. Fleming, С. Kramsch).

Вивчаючи іншомовну культуру, учні розширюють свій соціокультурний простір і проходять шлях культурного самовизначення – вони приходять до усвідомлення себе як культурно-історичних суб'єктів у спектрі культур країни як рідної мови, так і мови, що вивчається. Мовна освіта – це не завжди запорука оволодіння культурою країни мови, що вивчається. Вивчення іноземної мови в

гімназії не дозволяє учням уважно і в повній мірі ознайомитися з іншою соціальною культурою, іншими видами державного устрою, життям і побутом однолітків. Підлітки частіше здатні лише розуміти, але не приймати, а, скоріше, оцінювати чужі культури, особливості менталітету, стилю життя і систему моральних цінностей. Ця проблема підштовхнула вчених, що займаються питаннями методики викладання іноземної мови, до внесення деяких змін у зміст навчання іноземної мови, в центр якого помістили «іншомовну культуру» [13].

Таким чином, іноземна мова стає невід'ємним компонентом культури, її акумулятором, носієм і виразником. Він містить у своїх словах і граматичних формах не тільки знання про систему мови, про правила користування елементами цієї системи, але і фонові етнокультурні та соціокультурні знання.

Для формування толерантного ставлення до мови, що вивчається, та культури її носіїв сучасна методика використовує крос-культурний підхід. Крос-культурний підхід передбачає виховання толерантного ставлення до іншої культури, в тому числі і культури носія мови, що вивчається. На місце «єдиного» світу, в якому чільну роль займала одна «своя» культура, приходять «плюралізм» світоглядів, де відбувається відмова від абсолютизації іншої культури, включаючи свою власну.

Відзначимо, що, говорити про крос-культурний підхід можна в тому випадку, якщо учасники цієї взаємодії, вивчаючи власні традиції, звичаї, уявлення і способи поведінки, одночасно знайомляться з правилами і нормами інших мовних культур [25].

Необхідно уточнити, що під крос-культурною грамотністю у роботі розуміється не тільки вміння помічати подібності та відмінності між рідною культурою і культурою, що вивчається, а й уміння їх аналізувати, з метою використання результатів цього аналізу для ефективної міжкультурної взаємодії [13].

При цьому на уроках іноземної мови та під час проведення позакласних заходів можливе створення такої навчальної ситуації, в якій учні зможуть використовувати отримані знання на практиці, як, наприклад, при розігруванні діалогів. Крос-культурний підхід базується на принципі зіставлення культур. У зв'язку з цим лінгвокраїнознавчий матеріал не обмежується описом того чи іншого явища нерідної культури. При системному підході до навчання у запропонованих завданнях має місце принцип зіставлення культур, де демонструється як їх схожість, так і відмінність.

Наведемо приклади рецептивних комунікативних вправ:

1. *Read the words. Which topic links them? Engagement, three-tier fruitcake, swans, fairies, bouquet, wreath, bridal veil.*

Інструкція: учні читають слова, після чого розмірковують, яка тема їх об'єднує.

2. *Read the dialogue. What do the words in bold stand for? What are the girls discussing?*

Jane: Hi, Ann! Are you awake?

Rose: Yes. I'm a morning lark. Woke up at 6:30.

Jane: Holy moly! Why so early?

Rose: I have a lot of things to do today. And do you like to wake up late?

Jane: Yes, I'm a night owl. Can't wake up earlier than 9, that's why I'm always late for classes. And what do you do when you get up early?

Rose: I walk a dog, cook breakfast, help my parents with the housework. Then I go to university.

Jane: Yesterday I got up early too. When everyone was sleeping I took out the rubbish, helped the mother with breakfast and went shopping.

Rose: See, if you get up early, you can do a lot of things and there will be a lot of time left in reserve.

Jane: You're right. It's truly said: "The early bird catches the worm!"

Наведемо приклади репродуктивних комунікативних вправ. Інструкція: працюйте в парах, розкажіть по черзі, як святкують Різдво в Україні / Великій Британії.

Продуктивні комунікативні вправи, наприклад:

Which of the following utterances do you agree with? Give arguments.

1. *In English-speaking countries New Year is less popular than Christmas.*

2. *Nowadays Ukrainian people spend less time on festive home cooking. They prefer eating out.*

3. *Money is always a welcome birthday gift.*

Під час виконання такої вправи необхідно погодитися або не погодитися із запропонованими висловленнями, завдяки чому формуються уміння дискутувати, обирати лінгвістичні засоби залежно від типу твердження, робити висновки та давати власний коментар.

Ефективними є вправи на складання діалогу за ситуацією. Під час роботи в парах формуються уміння своєчасно використовувати необхідний стиль спілкування відповідно до певної ситуації, організувати тактику мовленнєвої / немовленнєвої поведінки у процесі спонтанного говоріння.

Приклад продуктивних умовно-комунікативних вправ:

1. *Make up a dialogue on the situation. Use the phrases below.*

P 1: you came to the wedding of your friend from Ireland. Ask about wedding traditions in Ireland, wedding breakfast, bride and groom outfit, special aspects of a wedding ceremony. Tell about wedding traditions in Ukraine.

P 2: your friend from Ukraine came to your wedding. Tell about wedding traditions in Ireland, wedding breakfast, bride and groom outfit, special aspects of a wedding ceremony. Ask about wedding traditions in Ukraine. Phrases: three-tier fruitcake, swans, fairies, bouquet, wreath, bridal

veil, engagement, bride purchasing, round loaf, horilka, sprinkle with rice, candies or coins, church.

2. *Give some advice to your friend from Great Britain on how to cook:
a) cabbage rolls; б) Salad Olivier.*

Зразок: To cook cabbage rolls you should first boil a glass of rice in salty water. Then...

Наведемо приклади репродуктивних некомунікативних типів вправ:

Read the sentences. Find the process of the action and its result. Underline the process with one line, the result – with two lines. Translate into Ukrainian.

1. While she was letting the dog out, someone came in. 2. I had let the dog out before someone came in. 3. The father of the bridegroom was negotiating with the bride's parents about the price of the ransom. 4. The father of the bridegroom has already negotiated with the bride's parents about the price of the ransom. 5. They were mixing onion and potato for 2 minutes. 6. Yesterday they mixed onion and potato. 7. The girls are coming back to the well to bring water. 8. The girls have already brought water. 9. He is sanctifying a spring of willow now. 10. He had sanctified a spring of willow before the mother came.

У дослідженні запропоновано систему вправ на формування крос-культурної грамотності учнів, яка включає:

1) складання географічної карти Великої Британії очима учнів (підбір лексичних одиниць в якості культурних асоціацій і складання мікродіалогів з опорою на культурну карту Великої Британії);

2) написання списку характеристик національних особливостей англійців з подальшим обговоренням (формування навичок й умінь оцінювати, відбирати і групувати показники, що представлені новою лексикою, відповідно до власної точки зору, висловлювати згоду або незгоду і приводити аргументи);

3) проведення дискусії на тему «Україна очима іноземців, переваги та недоліки» (формування навичок й умінь монологічного та діалогічного мовлення);

4) дискусія «Україна та англomовні країни: подібність і відмінність» (формування умінь висловити свою точку зору).

Наприклад, *Getting interested in intercultural communication. The Cultural Map of Great Britain: Write cultural associations for every country you know on the map of Great Britain. Compare your map with your partner's. Which similarities and differences do you have? Which cultural association of your partner do you like best?*

Which one do you find the most unusual? Ask your partner if he thinks the same. Let him explain why he thinks so. Answer your partner's questions about your cultural associations. National characteristics:

1. Translate the list of British national characteristics: 1) gloomy; 2) with a sense of humour; 3) excitable; 4) honest; 5) risk-taking; 6) swaggering, self-conceited; 7) serious; 8) diplomatic; 9) talkative; 10) slow; 11) timeserver; 12) weak of will; 13) without sense of humour; 14) quiet, calm; 15) sly, cunning; 16) emotional; 17) reliable; 18) trustworthy, loyal; 19) money-oriented; 20) collectivist; 21) wise; 22) understanding everything literally; 23) open; 24) shy; 25) well-bred; 26) irresponsible; 27) truthful; 28) fond of joke; 29) sociable; 30) hardworking; 31) conservative; 32) individualist; 33) loud; 34) ill-bred; 35) careful, caring; 36) extrovert; 37) skilful; 38) punctual; 39) resourceful; 40) reserved; 41) quick, smart; 42) polite; 43) saving time; 44) absentminded; 45) boring; 46) sophisticated; 47) strong-willed; 48) old-fashioned.

2. Take turns explaining the meaning of the national characteristics in your own words in English.

3. Write the list of national characteristics for different nationalities (British, Americans, Ukrainians).

Compare your lists with your partner's. Comment on the lists you produced and justify your choice by giving facts and examples. Let your partner respond with one or two arguments supporting your point of view or opposing it.

Вправи такого типу, засновані на міжкультурних текстах, можуть включати пошук інформації в інтернеті для підготовки усних повідомлень, роботу з текстами в форматах дебатів, інтерв'ю або драматизації, перегляд фільмів з міжкультурної тематики з підготовкою опису епізоду і подальшим обговоренням та ін.

Для того, щоб учні краще засвоїли міжкультурний матеріал, їх необхідно залучити до різних видів комунікативної діяльності. Так, говоріння включається в заняття з читання та письма для отримання необхідної практики в усній комунікації. Оскільки аудіювання є природним доповненням будь-якої практики говоріння, додаючи можливість говорити на будь-якому занятті з читання чи письма, учні мають можливість тренувати це вміння в трьох видах мовленнєвої діяльності. Така інтеграція додає різноманітності, залучаючи в діяльність різну кількість унів, і створює можливості для взаємодії, фокусуючись на рецептивних і продуктивних видах мовленнєвої діяльності [38].

Наприклад, робота з текстом у форматі дебатів: *Pre-reading exercise «The Why Game»*: кожному учню пропонується переглянути твердження, обрати одне, і коли підійде його черга, висловити свою думку. 1. *Homework is a waste of time.* 2. *Laziness is good.* 3. *We should not give money to beggars.* 4. *Television is better than books.* ... etc. E.g. : «*I believe laziness is good.*».

Інші учні запитують «*Why?*» на кожну відповідь учня, який відповідає, поки він, зрештою, не буде знати відповідь на запитання. Мета учня – надати найбільшу кількість відповідей. Та ж сама процедура повторюється кілька разів з іншими учнями, поки не

проголошується переможець, що дав найбільшу кількість відповідей.
While-reading exercise. Read the text «Money does not mean happiness» to get the gist. After-reading exercises.

Знайти відповідний еквівалент українською мовою для таких слів і фраз з оригінального тексту:

1. an estimated worth. 2. to break into something. 3. to have come a long way. 4. with a straight face. 5. in reference to. 6. to fascinate. 7. expressions relating to (money). 8. not to be able to afford something. 9. to have money on somebody. 10. not for any price. 11. to withstand the test of inflation. 12. she counts every kopek. 13. further back into time. 14. the teasing comment. 15. to lose something through one's own foolishness. 16. to be swindled out of something.

Знайти відповідні еквіваленти для таких ідіом і прислів'їв і наведіть прикладами: «Не в грошах щастя», «Це мені не по кишені», «Він при грошах», «За всяку ціну», «Ні за які гроші» та ін. Ознайомитись із фразами для участі в дебатах: *Opening a speech... Today I am going to talk to you about ... First of all, ... To begin with, ... Linking points Let me now come to my first point ... Secondly, ... / In the second place ... Moreover, ... Besides, ... Furthermore, ... The most important point, however, is ... Finishing (But), above all, ... Finally, ... / Lastly, ... In conclusion, ... To sum up, ... Statements of a personal viewpoint I firmly believe ... Personally I think ... As far as I am concerned I think that ... In my opinion ... Statements of a general viewpoint It has often been said that ... There some who claim that ... Many are convinced ... The general opinion is that ...*

Читання для участі в дебатах 1. Прочитати текст (*scanning*), звертаючи увагу на протиріччя в трактуванні проблеми. 2. Утворити пари і обговорити проблему з партнером. Один учень наводить аргументи на захист проблеми, інший наводить аргументи «проти». Учні повинні підкріплювати свої аргументи ідеями з тексту. 3. Прочитати

статтю знову (*scanning*), щоб знайти корисні вирази і додаткові ідеї для підтвердження своєї точки зору. Записати ключові слова, які можуть знадобитися або намалювати схему (*mind map*). 4. Розділитись на дві групи («за» і «проти») і взяти участь у групових дебатах, спираючись на ідеї з тексту. Проілюструвати тему, використовуючи інформацію особистого характеру.

Наведена система вправ інтегрується в навчальний процес на основі методичного принципу взаємопов'язаного навчання всіх видів мовленнєвої діяльності, спирається на принцип творчої активності учнів, принцип єдності групового та індивідуального навчання та націлена на формування крос-культурної грамотності учнів гімназій на уроках англійської мови.

У ході дослідження було розроблено завдання для позакласного заходу – вікторини з англійської мови «*Culture Corner: The Social Etiquette in the United Kingdom*» для учнів 7 класу гімназії, у ході якого учні не тільки матимуть можливість познайомитися з культурними реаліями Великої Британії, але і порівняти їх з українськими реаліями.

Спочатку учні отримують завдання, що допомагає активізувати фонові знання на майбутню тему, зокрема, згадати лексику, деякі мовленнєві зразки, граматичні конструкції (наприклад, способи побудови ввічливого прохання і т.д.).

Так, учням видається лист з таблицею, що складається з двох колонок. Перша колонка має назву «*good manners*», друга – «*bad manners*». Учням пропонується заповнити таблицю на основі наявних у них знань. Виконавши дане завдання, учні прочитують їх вголос. Далі йде обговорення між групами: чи згодні із запропонованою точкою зору і чому. Так, основними відповідями можуть бути:

«*Do not speak when you have a meal*»;

«*Do not take food in your arms*»;

«*Do not smoke in public*»;

«Open doors for women»;

«Greet elderly people».

Далі здійснюється перехід до основної теми вікторини, а саме *«The Social Etiquette in the United Kingdom»*, і учням пропонується відповісти на наступні питання:

«What do you know about social behavior in the UK?», на що в якості основної реакції учні перераховують якості, що, на їхню думку, притаманні британцям (*polite, wellbehaved, reserved, sometimes unfriendly* і т.д.).

Наступним етапом є знайомство з основним змістом тексту. Учні включається аудіозапис тексту, в якому міститься інформація про ті чи інші правила поведінки. Після прослуховування кожного абзацу викладач ставить учням питання на розуміння тексту, як, наприклад:

«How do the British greet each other?»;

«How should you respond to the question «How are you?»;

«What questions would not you ask?»;

«Is it polite to speak with your mouth full?».

Учні реагують на відповіді, в разі нерозуміння викладач звертає увагу на ту частину тексту, де міститься інформація з даного питання для його роз'яснення. У процесі загального обговорення, на дошці у вигляді таблиці разом з учнями розписуються основні правила поведінки в Великій Британії: виписуються зразки прийнятної і неприйнятної поведінки в британському суспільстві, що супроводжуються мовленнєвими зразками і прикладами. Робиться акцент на використання британцями менш категоричного способу вираження тієї чи іншої негативної ситуації.

The Social Etiquette in the UK

Dos

Greeting *Extend a hand; make an eyecontact; use titles (Mr/Ms/Mrs)*

Small talk *Compliment a person; be positive.*

Learn the Gestures *Smile; use you hand with palm facing up to point at sth.*

Dinning *Be on time; bring a small present for the host; say about your food restrictions beforehand; make a thank-you note or telephone call after the visit.*

Don'ts

Greeting *Don't hug, kiss.*

Small talk *Don't ask questions about money or any other private questions; don't speak loudly in public.*

Learn the Gestures *Don't come too close to the person; Don't use your index finger to point at sth;*

Dinning *Don't speak with your mouth full; don't put your elbows on the table.*

Speech examples

Greeting *Hello; good afternoon; nice to meet you, Mr./Ms. Brown.*

Small talk *You look great today! The weather isn't very nice today. It's been great talking to you.*

Dinning *Could you pass me salt please? Would you like some more (...)? The food was delicious! Always say «please» and «Thank you».*

Аналогічним чином можна заповнити таблицю, в якій представлені етикетні норми поведінки в українському суспільстві. У ній можна запропонувати ряд ситуацій, а також відповідні їм вербальні і невербальні способи поведінки. Дана таблиця заповнюється вчителем спільно з учнями. Звертається увага на використання більш прямої манери спілкування, характерної для носіїв української культури.

На наступному етапі аналізуються відмінності і подібності мовленнєвої і немовленнєвої поведінки представників культур, що порівнюються. Робиться висновок, що основні правила етикету в Україні та Великій Британії збігаються, однак з'ясовується, що британці

більш стримані, ніж українці. Стереотипна думка про британців як про «недружніх», «нещирих» обговорюється з опорою на факти самотності англійської культури. Робиться висновок про те, що стриманість англійців викликана не негативним ставленням до оточуючих, а їх стриманою манерою поведінки, продиктованої нормами і правилами, прийнятими в англійському соціумі.

Як завершальне завдання учням пропонується скласти діалоги, працюючи в парах, де вони імітують ситуації, що було обговорено під час заходу, використовуючи мовленнєві зразки і намагаючись відповідати нормам британської поведінки. Інша частина аудиторії уважно стежить за тими, хто відповідає, і співвідносить їх відповідь з тим, що було сказано під час заходу. В результаті проведення вікторини в процесі складання і демонстрації діалогів учні застосовують отримані знання про етикет у Великій Британії.

Важливо відзначити, що опитування учнів на тему «своєї» культури дозволить їм проаналізувати свою власну поведінку. Таким чином, приділяючи увагу культурологічним темам під час позакласної роботи в учнів формується крос-культурна грамотність. Подібні заходи мають бути невід'ємною частиною позанавчальної діяльності, для того, щоб культурологічна інформація сприймалася не як щось факультативне, але як важливий елемент процесу навчання. Все це залучає учнів до національних особливостей країни мови, що вивчається, що допомагає при вивченні самої мови як системи, а також сприяє розумінню причин поведінки представників іншої культури, і, як наслідок, формуванню крос-культурної грамотності.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження ми дійшли певних висновків.

Крос-культурна грамотність – складне системне утворення, що включає в себе знання, розуміння, повагу мови, традицій, звичаїв і національної психології того чи іншого етносу або народу. Культурологічний аспект освітнього процесу передбачає формування в учнів розуміння, поваги культурної ідентичності інших народів, толерантності до представників інших національностей.

Крос-культурна грамотність сприяє повноцінній міжнаціональній взаємодії, вона включає в себе знання правил етикету, уміння адекватно реагувати на національний стиль, манери, жести й інші невербальні засоби спілкування.

Формування крос-культурної компетентності в учнів 5–7 класів гімназії передбачає мінімальне оволодіння загальнокультурним матеріалом, поверхневі знання про країну мови, що вивчається, її географічне положення, уявлення про деякі англійські свята, відомі міста, тобто мінімальний матеріал, достатній для формування початкових уявлень про країну мови, що вивчається.

Формування крос-культурної компетентності в учнів 8–9 класів передбачає знання особливостей громадянського суспільства країни мови, що вивчається, норм, прав та обов'язків громадян. Учні повинні вміти обґрунтовано висловлювати своє ставлення до країни мови, що вивчається, аналізувати та зіставляти рідну країну з країною мови, що вивчається, робити власні висновки.

При формуванні крос-культурної грамотності учні мають два провідних джерела отримання нових знань: об'єкти навколишнього світу і текст у будь-якій формі подання. В результаті формування крос-культурної грамотності учні повинні володіти добре сформованими

знаннями і вміннями в соціальній, культурній, професійній сферах комунікації з представниками інших країн, мати доступ до отримання іншомовної інформації в будь-якій формі її надання.

Важливою умовою формування крос-культурної грамотності є позакласна робота, в руслі якої учні можуть познайомитися з величезною різноманітністю самої національної культури і сучасною дійсністю країни мови, що вивчається; застосувати результати своєї пізнавальної діяльності з іноземної мови.

Позакласну роботу з іноземної мови можна охарактеризувати як систему неоднорідних за змістом, призначенням, методикою проведення та формами виховних та освітніх позаурочних заходів, що виходять за рамки навчальних програм. Особливе значення її для вивчення англійської мови полягає в тому, що вона більш ніж в інших навчальних предметах дозволяє оцінювати важливість комунікативних цілей навчання мови, сприяє формуванню крос-культурної грамотності учнів.

Оволодіння культурними цінностями іншого народу в процесі вивчення іноземної мови вносить істотний внесок і в культуру мислення людини. У школярів розвиваються вміння користуватися словниками, довідниками, пам'ятками щодо раціонального виконання навчальних завдань. Відповідно, одночасний процес оволодіння іноземною мовою і фактами іншомовної культури являє собою особливий вид інтелектуальної праці, так як іноземна мова сама по собі не гарантує взаєморозуміння між народами.

Наведена в роботі система вправ інтегруються в навчальний процес на основі методичного принципу взаємопов'язаного навчання всіх видів мовленнєвої діяльності, спирається на принцип творчої активності учнів, принцип єдності групового та індивідуального навчання та націлена на формування крос-культурної грамотності учнів гімназій на уроках англійської мови.

Під час проведення позакласних заходів можливе створення такої навчальної ситуації, в якій учні зможуть використовувати отримані знання на практиці, як, наприклад, при розігруванні діалогів. Крос-культурний підхід базується на принципі зіставлення культур. У зв'язку з цим лінгвокраїнознавчий матеріал не повинен обмежуватися описом того чи іншого явища нерідної культури. При системному підході до навчання необхідно, щоб у запропонованих завданнях мав місце принцип зіставлення культур, де демонструється як їх схожість, так і відмінність.

Перспективним лишається дослідження питань формування крос-культурної грамотності учнів старших класів та оновлення змісту позакласної роботи з англійської мови учнів гімназій та ліцеїв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики. К. : 2004. 342 с.
2. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики: монографія. Львів : ПАІС, 2010. С. 225.
3. Безюлева Г. В. Толерантность в пространстве образования: Учеб. пособие. М. : Психолого-социальный институт, 2005. С. 9–10.
4. Ботвина Н. В. Міжнародні культурні традиції : мова та етика ділового спілкування : навч. посіб. К : АРТЕК, 2000. 192 с.
5. Буряк О. С. Крос-культурна комунікація як наслідок глобалізаційних крос-культурних контактів, 2012. URL: http://www.nbuiv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Grani/2012_5/27.pdf
6. Ваулина Е. Ю., Дули Дж., Дженни, Подоляко О. Е., Эванс В. «Английский в фокусе» (Spotlight). Английский язык. 6 класс : учеб. для общеобразоват. учреждений – М. : Express Publishing: Просвещение, 2008. 136 с.
7. Гришаева Л. И., Цурикова Л. В. Введение в теорию межкультурной коммуникации : учеб. пособие для студ. лингв. фак. высш. учеб. заведений. М. : Академия, 2006. 212 с.
8. Дем'яненко О. Полікультурний підхід до професійно-орієнтованого навчання в умовах глобалізації вищої освіти. *Наукові записки. Філологічні науки*. 2015. Книга 2. С. 135–139.
9. Дубоссарская М. Л. Свой-чужой-другой: к постановке проблемы. *Вестник Ставропольского государственного университета*. 2008. № 54. С. 167–174.
10. Каган М. С. Философская теория ценности. СПб. : Петрополис, 1997. С. 126.
11. Концепция модернизации образования на период до 2010 года. *Директор школы*. 2002. № 1. С. 97–126.

12. Леонтьев А. А. Слово в речевой деятельности: некоторые проблемы общей теории речевой деятельности. М. : УРСС. 2003. 189 с.
13. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація. К. : 2012. 288 с.
14. Пальчикова О. О. Крос-культурна компетентність у навчанні української мови як іноземної. 2012. URL: <https://goo.gl/z6d3IJ>
15. 20 років MOM в Україні: огляд діяльності, 2016. URL: <https://goo.gl/1ujMK0>
16. Пассов Е. И. Коммуникативное иноязычное образование. Концепция развития индивидуальности в диалоге культур. Липецк, 2000. 203 с.
17. Петрова Л. И. Опыт преподавания английского языка на языковых факультетах педагогических вузов в контексте диалога культур. *Иностранные языки в школе*. 2004. № 2. С. 78–82.
18. Рощупкин В. Г. Кроскультурная грамотность студента – будущего учителя: диагностика, формирование. М. : Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2006. С. 3.
19. Сафонова В. В. Культуроведение в системе современного языкового образования. *Иностранные языки в школе*. 2001. № 3. С. 17.
20. Слющинський Б. В. Міжкультурна комунікація як феномен сучасної культури. *Нова парадигма*. 2004. Вип. 37. С. 223–232.
21. Солодка А. Кроскультурний інтегратор. Миколаїв : Іліон. 2014. С. 36.
22. Сорока О. В., Бутенко І. А. Трудовий потенціал персоналу: формування та розвиток, 2012. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Ei/2012_50/Buten.pdf
23. Сороковых Г. В., Давыдова О. В. Региональный компонент культуры как составляющая содержания обучения иностранному языку. *Иностранные языки в школе*. 2007. № 1. С. 63–69.

24. Сысоев П. В. Язык и культура: в поисках нового направления в преподавании культуры страны изучаемого языка. *Иностранные языки в школе*. 2001. № 4. С. 12–18.
25. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: учеб. пособие. М. : Слово, 2005. 624 с.
26. Фокс К. Англия и англичане. О чем молчат путеводители. М. : РИПОЛ классик, 2013. 512 с.
27. Шайгородський Ю. Ж. Ціннісний конструкт мужкультурної комунікації 2002. URL : <http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/1.2002/41-48.pdf>
28. Шапинская Е. Н. Образ Другого в текстах культуры. М. : Красанд, 2012. 216 с.
29. Юлдашбаев А. Ф. Особенности выражения концепта «свой – чужой» в современных англоязычных фильмах. *Научные ведомости Белгородского государственного университета*. 2011. № 18. С. 25–32.
30. Beddall F. *Insight. Elementary*. Oxford University Press, 2013. 136 p.
31. British Council Teaching English [Electronic resource]. URL : <https://www.teachingenglish.org.uk>
32. *Culture in Second Language Teaching and Learning*. Ed. E. Hinkel. Cambridge Applied Linguistics Series. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 250 p.
33. Hall E. T. *Beyond Culture*. Anchor Books. 1989. 280 p.
34. Ferraro Gary P. *The cultural dimension of international business* 1 Gary P. Ferraro. 4th ed., 2002. URL: <https://goo.gl/Dp1rtS>
35. Griffin Emory A. *A First Look at Communication Theory* (6 ed.). McGraw-Hill, 2006 URL: <https://goo.gl/6JUdRr>
36. Kramsch C., Cain A., Murphy-Lejeune E. Why should language teachers teach culture? *Language, Culture and Curriculum*. 1996. №9 (1). Pp. 99–107.

37. John Mullen- Teaching blog. URL :
http://johncmullen.blogspot.ru/2010_10_01_archive.html
38. Longman Dictionary of English Language and Culture. Edinburgh :
 Pearson Education Ltd., 2005. 315 p.
39. Rivers W. Teaching Foreign Language Skills. Chicago, 1990.
 257 p.
40. Rodgers T. Methodology in the new millenium. *English teaching forum*. 2000. April. 191 p.
41. Ronnie L Leavitt. Developing Cultural Competence in a
 Multicultural World, Parts 1 & 2, 2012. URL : <https://goo.gl/Mvk8a4>
42. Standards and Indicators for Cultural Competence In Social Work
 Practice, 2015. URL :
<http://www.socialworkers.org/practice/standards/NASWculturalstandards.pdf>
43. Taylor H. D. & Sorensen J. L. Culture capsules. *The Modern language Journal*. 45 (8). 1991. Pp. 350–354.
44. The Advanced Learner’s Dictionary of Current English by A. S.
 Hornby. Ставрополь: Сенгилей, 1992. 405 p.
45. Tompkins D., Galbraith D., Tompkins P. Universalism,
 Particularism and cultural self-awareness: a comparison of American and
 Turkish university students. *Journal of International Business & Cultural Studies*. 2010. Vol. 3. Pp. 1–25.
46. Trompenaars F., HampdenTurner C. Riding the ways of Culture.
 N.Y. : Free Press, 1997. 280 p.
47. <https://studylinks.com/british-etiquette-a-guide-for-international-students/>